

# વેદ પ્રાગટ્યનો વૈજ્ઞાનિક આધાર

સ્વામી વિદ્યાનંદ સરસ્વતી

(માજી પ્રિન્સિપાલ-પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ કૉલેજ તથા ફેલો-પંજાબ યુનિવર્સિટી)



સર્વ સત્ય વિદ્યા અને જે પદાર્થ વિદ્યાથી જાણવામાં આવે છે, તે સર્વનું આદિ મૂળ પરમેશ્વર છે.... જે ઈશ્વરોક્ત સત્ય વિદ્યાઓથી યુક્ત ઋક્ સંહિતા આદિ ચાર પુસ્તકો છે, કે જેનાથી મનુષ્યોને સત્ય-અસત્યનું જ્ઞાન થાય છે, તેને 'વેદ' કહે છે.... વેદ સર્વ સત્ય વિદ્યાઓનું પુસ્તક છે. વેદ ભણવા-ભણાવવા અને સાંભળવા-સંભળાવવા એ સર્વ આર્યોનો પરમ ધર્મ છે.

- સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી



# વેદ પ્રાગત્યનો વૈજ્ઞાનિક આધાર

## ઉત્ક્રાંતિવાદ

વર્તમાન સમયમાં ઉત્ક્રાંતિવાદ (Theory of Evolution) એક મહત્વપૂર્ણ વિચારધારા બની ગયેલ છે. વૈજ્ઞાનિક અને ઐતિહાસિક બંને ક્ષેત્રોમાં તેનો પ્રવેશ થઈ ચૂક્યો છે. વૈજ્ઞાનિક વિચારધારામાં પ્રાણીઓની વિભિન્ન જાતિઓની ઉત્પત્તિમાં ઉત્ક્રાંતિવાદનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે, જ્યારે ઐતિહાસિક વિચારધારામાં માનવ-બુદ્ધિના વિકાસમાં અથવા જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ઉત્ક્રાંતિવાદને આધાર માનવામાં આવે છે. ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં એવું જણાય છે કે આ ઉત્ક્રાંતિવાદનો સિદ્ધાંત ઠીક છે, પરંતુ જ્યારે ઊંડાણથી તેના પર વિચાર કરવામાં આવે છે તો તેની પોકળતા એકદમ જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

ઉત્ક્રાંતિવાદ મુજબ પ્રાણી અથવા જીવનતત્ત્વ (Life)નો સૌપ્રથમ આવિર્ભાવ પાણીની અંદર ઉદ્ભવિજ્જના રૂપમાં થયો. પ્રથમ પાણી, વાયુ, માટી વગેરેના સંસર્ગથી એક પ્રકારની લીલ બની. ત્યાર બાદ હવામાનના વિલક્ષણ પ્રભાવથી તેમાંથી જ સમસ્ત જલીય તથા પૃથ્વીનાં તૃણ, વીરુધ, લતા, ગુલ્મ, ઔષધિ, વનસ્પતિ તેમ જ વિવિધ વૃક્ષ વગેરેનો ક્રમિક વિકાસ થયો. કાલાંતરે આ જ મૂળ જીવ-બીજમાંથી સૌપ્રથમ પાણીમાં જ એક બીજી જીવન-શાખાનો આરંભ થયો. શરૂઆતમાં અમીબા (Amoeba) નામનાં એક જ કોશ ધરાવતાં સૂક્ષ્મ જળચર પ્રાણીઓ પેદા થયાં. ધીરે ધીરે જલીય કીટ, માછલી, દેડકો, કાચબો, વરાહ, રીંછ, વાનર અને માનવ-સદૃશ વાનર વગેરે વિભિન્ન પ્રાણી-સ્તરોને પાર કરતો કરતો અને વિકાસ પામતો પામતો આખરે માનવ બની ગયો. પેલા આદિમ એકકોશી પ્રાણીથી શરૂ કરી માનવ સુધી પહોંચવામાં ન જાણે વચ્ચેનાં કેટલાં જીવન-સ્તરો પાર કરવા પડ્યાં હશે. ત્યારે કોઈ જગ્યાએ લાખો-કરોડો વર્ષો બાદ મનુષ્ય આ રૂપમાં વિકસિત થઈ શક્યો.

ઉત્ક્રાંતિવાદના આ વિચાર મુજબ જો આપણે મનુષ્ય ઉત્પન્ન થયાને એક કરોડ વર્ષ થઈ ગયાં એમ માનીએ, અને હૈકલ (Haeckle)ના 'History of Creation' નામના પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૨૮૫ પર આપવામાં આવેલ વિભિન્ન પ્રાણીઓની ૨૧ કડીઓ બાદ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થઈ એમ માનીએ, અને જો દરેક કડીને એક એક કરોડ વર્ષનો સમય આપીએ, તો પ્રથમ પ્રાણીમાંથી મનુષ્ય ઉત્પન્ન થવા માટે લગભગ બાવીસ કરોડ વર્ષનો સમય લાગે. લોકમાન્ય તિલકના

'ગીતા-રહસ્ય' માં ડૉક્ટર ગેડો (Gadow)ની સાક્ષીથી લખવામાં આવ્યું છે કે, 'માછલીમાંથી મનુષ્ય બનવામાં ૫૩ લાખ ૭૫ હજાર પેઢીઓ પસાર થઈ.' લગભગ આટલી જ પેઢીઓ અમીબામાંથી માછલી બનવામાં વીતી હશે. એટલે કે અમીબાથી લઈ આજ સુધીમાં લગભગ એક કરોડ પેઢીઓ પસાર થઈ ચૂકી હોવી જોઈએ. કોઈ પેઢી એક દિવસ જીવે તો કોઈ સો વર્ષ જીવે, એ મુજબ જો દરેકનું સરેરાશ ૨૫ વર્ષનું આયુષ્ય માની લઈએ, તોપણ પ્રાણીઓનો સૌપ્રથમ પ્રાદુર્ભાવ થયાને આજે ૨૫ કરોડ વર્ષ થાય. એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે, પૃથ્વી બની એ પછી કરોડો વર્ષો બાદ પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થયાં, અને પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થઈ તેને આજે ૨૫ કરોડ વર્ષો થઈ ગયાં. આમ જોતાં આ સમયગાળો તો ઉત્ક્રાંતિવાદીઓએ લગાવેલા પેલા (૧૦ કરોડ વર્ષના) સમયગાળાથી ખૂબ જ આગળ નીકળી જાય છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સમયની દૃષ્ટિએ જોતાં આ ઉત્ક્રાંતિવાદ કેટલો સંદિગ્ધ અને અગ્રાહ્ય ઠરે છે.

આદિકાલીન પ્રાણીરચનાને ક્રમિક વિકાસના સિદ્ધાંત પર માનનારા વિદ્વાનોએ એ વાત પર વિચાર કર્યો કે, એકમાત્ર મૂળમાંથી અનેક શાખા-પ્રશાખાઓમાં વહેંચાઈ થતું જીવન વિભિન્ન યોનિઓ (જાતિઓ)ના રૂપમાં શી રીતે પહોંચી જાય છે. તેમનું કહેવું એમ છે કે, પ્રાણીની ઇચ્છા અને તેની જરૂરિયાત એ બંને એવાં પરિબળો છે, જે તેનાં વિકાસ અને પરિવર્તનનાં વિશેષ કારણ બને છે. ખોરાક માટે પ્રયત્ન કરવામાં તથા પ્રાકૃતિક સંઘર્ષો તેમ જ શત્રુઓથી બચવા માટે પ્રાણીને અનેક પરિવર્તનોમાંથી પસાર થવું પડે છે. તેમાંનાં જે પોતાને પ્રકૃતિ-અનુકૂળ બનાવવામાં સફળ રહે છે તે બચી જાય છે, અને જે આ સંઘર્ષોમાં પોતાને જરૂરિયાત પ્રમાણે પરિવર્તિત કરી શકતાં નથી, તે જીવનનું રક્ષણ કરવામાં અસમર્થ રહીને નષ્ટ થઈ જાય છે. આને લીધે જ શરીરોમાં ધીરે ધીરે પરિવર્તન થતું રહ્યું અને પ્રાણીઓ વિભિન્ન યોનિઓનાં રૂપમાં વહેંચાઈ ગયાં. આધુનિક ઉત્ક્રાંતિવાદ મુજબ પ્રાણીના ક્રમિક વિકાસમાં તેની જરૂરિયાતમાંથી પેદા થતી ઇચ્છાઓ અને તેની પૂર્તિ માટે કરવામાં આવતા લાંબા સમયના અભ્યાસથી થયેલ આકૃતિ-પરિવર્તનના ઉદાહરણ તરીકે આફ્રિકાના રણપ્રદેશમાં જોવા મળતા લાંબી ડોક ધરાવતા જિરાફ નામના પશુનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે આ જિરાફ શરૂઆતમાં આવું નહોતું. પરંતુ તેણે જ્યારે ઝાડનાં નીચેનાં પાંદડાં ખાઈ લીધાં ત્યાર બાદ તેને ઝાડનાં ઉપરનાં પાંદડાં ખાવાની ઇચ્છા થઈ. તેથી તે પોતાની આ જરૂરિયાતને



પૂરી કરવા ગરદન ઊંચી કરી કરીને ઉપર રહેલાં પાંદડાંને પકડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. લાંબા કાળ સુધી આવો જ અભ્યાસ કરતાં રહેવાથી તેની ડોક લાંબી થઈ ગઈ. પરંતુ જો ઉત્ક્રાંતિવાદની આ દલીલ સાચી હોય તો આવું આકૃતિ-પરિવર્તન તો બકરીમાં પણ થવું જોઈતું હતું. પરંતુ બકરી જ્યારે નીચે નીચેનાં પાંદડાં ચૂંટી લે છે પછી તે થડ કે ડાળખીઓ પર પોતાના પગ મૂકીને ઉપરનાં પાંદડાં પણ ચૂંટી લે છે. લાખો વર્ષોથી બકરી પોતાનું પેટ આ રીતે ભરતી આવી છે. જ્યાં તેના પગ નથી પહોંચી શકતા ત્યાંનાં પાંદડાં ખાવાની ઇચ્છા તો જિરાફની જેમ બકરી પણ ધરાવે છે. પરંતુ વિચારણીય વાત તો એ છે કે આજ સુધી ન તો આ બકરીની ગરદન લાંબી થઈ છે, ન તો તેના શરીરનો આગળનો ભાગ લાંબો થયો છે, અને ન તો તેને કદી ચારાની કમી પડી છે. આ ઉપરાંત એ પણ વિચારવું રહ્યું કે, ગરદન લાંબી થવાને બદલે જિરાફમાં વાનરની જેમ ઝાડ ઉપર ચઢી જવાની પ્રવૃત્તિનો વિકાસ શા માટે ન થયો?

પરિસ્થિતિ પ્રમાણે આવશ્યકતાવશ આકૃતિ-પરિવર્તનની ઉત્ક્રાંતિવાદની આ વાત એક અન્ય પ્રકારે પણ યુક્તિયુક્ત જણાતી નથી. ન જાણે કેટલા લાંબા સમયથી મનુષ્ય ઉત્તર ધ્રુવ અને ગ્રીનલેંડ જેવા હિમપ્રધાન પ્રદેશોમાં વસતો આવ્યો છે; પરંતુ ઠંડીથી બચવાની ઇચ્છા અને આવશ્યકતા હોવા છતાંય તેના શરીર પર રીંછ જેવા વાળ ઉત્પન્ન થયા નથી. વળી જેવા લાંબા વાળ રાજસ્થાનની તપતી રણભૂમિમાં રહેતાં ઘેટાંના હોય છે, તેવા જ વાળ હિમાલયના ઠંડા પ્રદેશમાં રહેતાં ઘેટાંમાં પણ જોવા મળે છે. આફ્રિકાના અત્યંત ગરમ પ્રદેશોમાં લાંબા વાળ ધરાવતું રીંછ અને બિલકુલ વાળ વગરનો ગેંડો બંને સાથે સાથે જ રહે છે. આપણા જ દેશમાં એક જ વાતાવરણમાં રહેતી ગાય અને ભેંસમાં ફરક જોવા મળે છે. ભેંસની ત્વચા પાતળી, ચીકણી અને ખૂબ જ ઓછા વાળ ધરાવતી હોય છે; જ્યારે ગાયમાં આવું નથી. તેની ત્વચા અપેક્ષાકૃત જાડી તેમ જ વધુ વાળ ધરાવતી હોય છે. ઉત્ક્રાંતિવાદ મુજબ સ્વરક્ષણની ભાવનાને લીધે હરણ, ચીતલ, નીલગાય વગેરે અનેક જાતનાં જંગલી પશુઓમાં નરને સીંગ હોય છે, માદાને નહિ. તો શું આત્મરક્ષણની ભાવના અને આવશ્યકતા કેવળ નર પશુને જ હોય છે, માદાને નહિ? વળી જંગલી પશુઓની સરખામણીમાં મનુષ્યો દ્વારા પાળવામાં આવતાં ગાય, ભેંસ વગેરે પશુઓને તો ઓછો ખતરો હોય છે, તેઓ તો વધારે સુરક્ષિત હોય છે. તો પછી શા કારણે તેનાં નર અને માદા બંનેને સીંગ હોય છે?

ભાઈ અને બહેન બંને એક જ પરિસ્થિતિમાં પેદા થાય છે અને એક જ પરિસ્થિતિમાં મોટા પણ થાય છે; પરંતુ બહેનના મોં પર દાઢીમૂછનું નામ પણ જોવા નથી મળતું. હાથી અને હાથણી બંને એક જ પરિસ્થિતિમાં રહે છે; પરંતુ હાથણીનાં મોંમાં બહાર નીકળતા મોટા દાંત નથી હોતા. મોર અને ઢેલ તથા મરધો અને મરધી બંને એક જ પરિસ્થિતિમાં પેદા થાય છે; પરંતુ મોર અને મરધાને જે સુંદર કલગી હોય છે તે ઢેલ અને મરધીમાં જોવા મળતી નથી.

ભારતમાં વાઘ, સિંહ અને હાથી હોય છે; જ્યારે ઇંગ્લેંડ વગેરે દેશોમાં આ પ્રાણીઓ જોવા મળતાં નથી. જિરાફ આફ્રિકામાં, કાંગારુ ઓસ્ટ્રેલિયામાં અને મોર ભારતમાં જોવા મળે છે. યુરોપિયનો લઈ ગયા નહોતા ત્યાં સુધી ઓસ્ટ્રેલિયામાં સસલું જોવા મળતું નહોતું; કારણ કે જ્યાં સુધી કોઈ પ્રાણી કોઈ સ્થાને પહોંચે જ નહિ અને ત્યાં પહોંચ્યા બાદ પોતાની સંતતિનો વિસ્તાર કરે જ નહિ, ત્યાં સુધી તે પોતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થઈ જતું નથી.

મનુષ્ય સિવાયનાં બીજાં જેટલાં પ્રાણીઓ છે તે બધાંમાં જન્મથી લઈ મૃત્યુ સુધી વાળના રંગમાં કોઈ પરિવર્તન જોવાં મળતું નથી. જે ગાય લાલ રંગની જન્મે છે તે મૃત્યુ પર્યંત લાલ રંગની જ રહે છે. જ્યારે ઇચ્છતા ન હોવા છતાંય મનુષ્યના વાળનો રંગ બદલી જાય છે. જેટલાં પશુઓ છે તેમને પાણીમાં નાખતાં જ તેઓ તરવા માંડે છે. મનુષ્યનો તથાકથિત પૂર્વજ એવો વાનર પણ પેદા થતાંની સાથે જ તરવા લાગે છે. અરે, રાજસ્થાની ભેંસ કે જેણે જીવનમાં કદી તળાવનાં દર્શન પણ નથી કર્યા, તે પણ જો અવસર મળે તો ફટ દઈને તરવા માંડે છે. પરંતુ માછીનો દીકરો પણ તરવાનું શીખ્યા વગર તરી શકતો નથી.

પ્રાણીમાત્રમાં આત્મરક્ષણની પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રવૃત્તિ પતંગિયામાં પણ હોવી જોઈએ. દીવાની જ્યોતના સંપર્કમાં આવતાં જ તે સળગી ઊઠે છે. ન જાણે ક્યારથી તે આ પ્રમાણે સળગતું આવ્યું છે. પરંતુ તેણે કદીયે તેનાથી બચવાનો પ્રયાસ કર્યો નથી. વળી એ માટે તેને કોઈ વિશેષ પ્રયત્નની પણ જરૂર નહોતી. બસ, ફક્ત દીવાની જ્યોતથી થોડુંક દૂર રહેવાનો જ તેને અભ્યાસ કરવાની જરૂર હતી. પરંતુ લાખો-કરોડો વર્ષ દરમિયાન તે આટલું પણ કરી શક્યું નથી.

ઉત્ક્રાંતિવાદમાં મનુષ્યને વિકાસક્રમની અંતિમ અને સર્વશ્રેષ્ઠ કડી માનવામાં આવે છે. પરંતુ છતાંય મનુષ્યની તુલનામાં કીડી જેવા એક ક્ષુદ્ર પ્રાણીને વરસાદનું



અને કૂતરા જેવા નિકૃષ્ટ પ્રાણીને ધરતીકંપનું પૂર્વાનુમાન શી રીતે થઈ જાય છે? વ્યવસ્થા-સંચાલનની દૃષ્ટિએ મધમાખીઓને શા માટે આદર્શ માનવામાં આવે છે? દરેક પ્રાણી વધુ ને વધુ લાંબા સમય સુધી જીવવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. વિકાસના કોઈ પણ તબક્કે તેણે આ ઇચ્છાનો પરિત્યાગ તો નહિ જ કર્યો હોય. તો પછી મનુષ્યની તુલનામાં કાચબા અને સાપ જેવાં નિમ્ન સ્તરનાં પ્રાણીઓ શા માટે લાંબુ આયુષ્ય ધરાવે છે? થોડા સમયમાં વધુ અંતર કાપવા માટે મનુષ્ય મોટરો અને વિમાનોની શોધ અને વિકાસ કરી રહ્યો છે. તો પછી તેણે ચિત્તાની ઝડપી દોડ ત્યજવાનું ક્યારે ઇચ્છ્યું હશે? કૂતરાની ધ્રાણશક્તિ અને ગીધની દૂરદૃષ્ટિને પણ તેણે જાણીજોઈને છોડવાની ઇચ્છા તો નહિ જ કરી હોય. જો બિનજરૂરી જાણીને તેણે આ શક્તિઓની ઉપેક્ષા કરી દીધેલ હોય તો આજે ચોરોને પકડવા માટે તેણે કૂતરાં જેવાં પ્રાણીઓ પર નિર્ભર શા માટે રહેવું પડે છે?

સુગરી નામનું નાનકડું પક્ષી જેવું સુંદર ઘર બનાવે છે, તેવું ઘર મનુષ્યથી ફક્ત એક જ પેઢી નીચે માનવામાં આવતો વાનર બનાવી શકતો નથી. પરંતુ એ પણ એક હકીકત છે કે, જેવું ઘર આ સુગરી લાખો-કરોડો વર્ષ પહેલાં બનાવતી હતી, આજે પણ તે એવું જ ઘર બનાવે છે. કરોળિયો જાળું બનાવે છે, અને મધમાખી મધપૂડો બનાવી, ફૂલોમાંથી પરાગ લાવી, તેમાંથી મધ બનાવીને એકઠું કરે છે. પરંતુ આ બધી કળાઓ તેઓ કોઈ બીજાની પાસેથી શીખ્યાં નથી, અને ન તો આ બધી કળાઓ તેમના પોતાના આવિષ્કારો પણ છે. આ કળાઓ તેમણે બીજાં કોઈ પ્રાણીઓને શિખવાડી પણ નથી. બસ, જેને જે કામ જેવું આવડે છે, તે તેને એ જ રૂપે કરતાં આવ્યાં છે.

લામાર્ક નામના એક વિદ્વાને ઉંદરોની પૂંછડીઓ કાપી કાપીને પૂંછડીઓ વગરના ઉંદરો પેદા કરવાનો વિચાર કર્યો. તે ઉંદરોની અનેક પેઢીઓ સુધી પૂંછડીઓ કાપતો જ રહ્યો, પરંતુ પૂંછડી વગરનો એક ઉંદર તે છોક સુધી પેદા કરી શક્યો નહિ. હિંદુઓનાં છોકરા-છોકરીઓ લાખો વર્ષથી કાનમાં છિદ્ર કરાવતાં આવ્યાં છે. હજરત ઇબ્રાહીમના સમયથી યહૂદીઓ અને મુસલમાનોમાં ખતના કરવાનો રિવાજ ચાલતો આવે છે. ન જાણે કેટલાંય વર્ષોથી ચીનની સ્ત્રીઓ પોતાના પગ નાનકડા કરવા માટેના પ્રયત્નો કરતી આવી છે. પરંતુ આજ સુધી ન તો હિંદુ કુટુંબોમાં કાનમાં છિદ્રો ધરાવતાં બાળકો પેદા થયાં, ન તો મુસલમાનોને ત્યાં ખતના થયેલી સંતાનો પેદા થઈ, અને ન તો ચીનમાં નાના પગ ધરાવતી છોકરીઓ પેદા થઈ.

મોટર વગેરે વાહનોના વિકાસક્રમમાં તદ્દન નવું રૂપ (Latest Model) જ બજારમાં ઉપલબ્ધ હોય છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં મનુષ્ય જેવું સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રાણી તૈયાર થઈ ગયા બાદ બીજાં નિમ્ન સ્તરનાં તમામ પશુપંખીઓનો તો બિલકુલ લોપ જ થઈ જવો જોઈતો હતો. પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે આજે પણ માછલીમાંથી માછલી, ઘેટામાંથી ઘેટું અને કૂતરામાંથી કૂતરું જ પેદા થાય છે. એટલે સુધી કે જે વાંદરામાંથી વિકસિત થઈને મનુષ્ય પેદા થયો છે એમ કહેવામાં આવે છે, તે વાંદરામાંથી પણ આજે વાંદરો જ પેદા થઈ રહ્યો છે; તેમાંથી મનુષ્ય પેદા થતો જોવા મળતો નથી. વળી વિકાસ તો આખરે વિકાસ જ થયો; તેની કોઈ અંતિમ મર્યાદા ન હોઈ શકે. તો પછી વિકાસનો આ ક્રમ મનુષ્ય સુધી પહોંચીને અટકી શા માટે ગયો? મનુષ્યથી આગળ બીજું કંઈ કેમ ઉત્પન્ન ન થઈ શક્યું?

આવાં તો સેંકડો ઉદાહરણો આપી શકાય છે, જે ઉત્ક્રાંતિવાદના સિદ્ધાંતનો વ્યતિક્રમ (Violation) પ્રગટ કરે છે. હકીકત તો એ છે કે જે યોનિઓ જે પ્રકારની આજે જોવા મળે છે તે હંમેશથી આવી જ છે, અને ભવિષ્યમાં પણ આવી જ રહેવાની છે. જરૂરિયાત, તેમાંથી પેદા થતી ઇચ્છાઓ, અભ્યાસ તેમ જ વાતાવરણ કે પરિસ્થિતિને લીધે તેમનામાં કોઈ પણ જાતનું પરિવર્તન સંભવ નથી. અત્યંત પ્રતિકૂળ પ્રાકૃતિક પરિસ્થિતિઓમાં અનેક જાતિઓ નષ્ટ ભલે થઈ જતી હોય, પરંતુ તેમનામાં એવું પરિવર્તન થઈ શકતું નથી કે તેમની નૈસર્ગિક જાતિ જ બદલી જાય. આ બધી બાબતોથી સિદ્ધ થાય છે કે આદિમ મનુષ્યોએ હીન મસ્તિષ્ક ધરાવતાં પ્રાણીઓમાંથી વિકસિત થઈને ઉન્નતિ નથી કરી, બલ્કે તેઓ પરમાત્માની વિશિષ્ટ મૌલિક રચના હતા; અને આજનાં ઉન્નતથી ઉન્નત મસ્તિષ્કોની તુલનામાં વધારે ઉન્નત અને વિકસિત હતા.

વિજ્ઞાન કહે છે કે સૌપ્રથમ એક કોશનું પ્રાણી પેદા થયું. પરંતુ આ એક કોશનું પ્રાણી પેદા કઈ રીતે થઈ ગયું? આ પ્રશ્નનો કોઈ સંતોષજનક ઉત્તર વિજ્ઞાન આજ સુધી આપી શક્યું નથી. અમીબા નામનું પ્રાણી કે જે ફક્ત એક જ કોશનો દેહ છે, એ જ પ્રાણી-શરીરો અનેક અનેક સંખ્યામાં ભેગાં મળીને બીજા અનેક કોશ ધરાવતાં પ્રાણી-શરીરની રચના કરે છે, એ સાબિત કરવું તો વિજ્ઞાન માટે પણ મુશ્કેલ છે. વળી જો એક કોશનું પ્રાણી (અમીબા) આપોઆપ ઉત્પન્ન થઈ શકતું હોય તો મનુષ્ય પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. નહિ તો જે અંતર્વ્યાપ્ત શક્તિના પ્રભાવથી એક કોશનું અમીબા પેદા થઈ શકે છે, તે જ



શક્તિથી મનુષ્ય-દેહની રચના થવામાં પણ કોઈ જાતની અડચણ આવી શકતી નથી. વનસ્પતિશાસ્ત્ર (Botany)ના આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિપ્રાપ્ત વિદ્વાન ડૉ. બિરબલ સાહનીને પૂછવામાં આવ્યું : “આપ કહો છો કે શરૂઆતમાં એક કોશનાં જીવિત પ્રાણીઓ હતાં, તેમાંથી વિકાસ પામીને મોટાં મોટાં પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થયાં. આપ એમ પણ કહો છો કે શરૂઆતમાં બહુ જ થોડું જ્ઞાન હતું; ધીરે ધીરે વિકાસ પામતું પામતું એ જ્ઞાન આજનું વિજ્ઞાન જ્યાં છે ત્યાં સુધી પહોંચી ગયું. તો પછી આપ અમને એ તો બતાવો કે, *Where did life come from in the very beginning and wherefrom did knowledge come in the very beginning?* અર્થાત્ શરૂઆતમાં જીવન ક્યાંથી આવ્યું અને શરૂઆતમાં જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? કારણ કે જીવન શૂન્યમાંથી ઉત્પન્ન થઈ ગયું અને જ્ઞાન પણ શૂન્યમાંથી ઉત્પન્ન થઈ ગયું, એ વાત તો માનવામાં આવતી નથી.” આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા ડૉ. સાહનીએ કહ્યું : “*With this we are not concerned as to wherefrom life came in the very beginning or wherefrom knowledge came in the very beginning. We are to take it for granted that there was some life in the very beginning of the world and there was some knowledge also in the very beginning of the world.*” અર્થાત્ ‘તેની સાથે અમારે કંઈ જ નિસ્ખત નથી કે-શરૂઆતમાં જીવન ક્યાંથી આવ્યું કે જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું. અમે એવું માનીને ચાલીએ છીએ કે સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં થોડું જીવન પણ હતું અને થોડું જ્ઞાન પણ હતું.’ આથી સ્પષ્ટ છે કે આજે જેની આટલી બધી બોલબાલા છે, અને અર્ધશિક્ષિત લોકો જેને ‘અંતિમસત્ય’ માની બેઠા છે, તે ઉત્ક્રાંતિવાદ યુક્તિ (Reasoning) સામે ટકી શકતો નથી. હકીકત તો એ છે કે જ્યારે જડ પદાર્થોમાં સ્વયં સંચાલન (Self direction) અને સંપ્રયોગ (Self co-ordination)ની શક્તિ જ નથી, તો પછી ઉત્ક્રાંતિવાદના સિદ્ધાંત મુજબ અબજો વર્ષોમાં પણ જડ પરમાણુઓમાં એવા પ્રકારનું સંચાલન કે અંતે જતાં તેમાંથી જીવિત પ્રાણીઓનો વિકાસ થઈ જાય, તે સંભવ જ નથી. આવી જ રીતે મનુષ્યમાં જ્ઞાનનો વિકાસ ભલે તેની ચિંતનશક્તિના સાહચર્યથી થતો હોય છે; તેમ છતાં જે કંઈ જ્ઞાન તે પ્રાપ્ત કરે છે, તેનું આદિમૂળ તે સ્વયં નથી હોતો.

## જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ

સૃષ્ટિમાં જ્ઞાનની સત્તાનો નિષેધ થઈ શકે તેમ નથી. પરંતુ જો જ્ઞાન પ્રથમ હોત જ નહિ, તો તેનો આવિર્ભાવ પણ શી રીતે થઈ શક્યો હોત? એ આવ્યું જ ક્યાંથી હોત? કારણ કે અભાવથી ભાવની ઉત્પત્તિ કદાપિ થઈ શકતી નથી. *Something cannot come out of nothing.* જ્ઞાન એક ગુણ (Attribute) છે, અને ગુણ હંમેશાં કોઈ ને કોઈ આધારભૂત દ્રવ્ય (Substratum)ના આશ્રયે જ રહે છે. જેમ જડ પ્રકૃતિ (Inert Matter) આપમેળે જ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકતી નથી, તેમ માનવ-બુદ્ધિ પણ જડ વસ્તુ હોઈ કોઈ અન્ય ચેતનની પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખે છે. બુદ્ધિ એક જન્મજાત શક્તિ છે, જ્યારે જ્ઞાન એ એક અર્જિત શક્તિ છે. આથી મનુષ્યમાં સ્વતઃ (આપોઆપ, સ્વયંભૂ) જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જોવા મળતી નથી. પરંતુ જો તેને આરંભમાં ગુરુ-જ્ઞાન મળી જાય તો તે પોતાનાં અનુભવ, ચિંતન, સંવેદન અને બુદ્ધિ દ્વારા એ જ્ઞાનનો વિકાસ જરૂર કરી શકે છે. અર્થાત્ પશુઓની માફક ફક્ત સ્વાભાવિક જ્ઞાન (Instinctive knowledge)ને આશ્રિત ન રહીને તે નૈમિત્તિક જ્ઞાન (Acquired knowledge)ની સહાયતાથી જ્ઞાનની સીડી પર ઉપર ચઢવામાં સમર્થ થઈ શકે છે. આ જ મનુષ્ય-યોનિની વિશેષતા છે. આ વ્યવસ્થામાં જ મનુષ્ય-યોનિની સાર્થકતા રહેલી છે. ફક્ત આ જ એક એવી યોનિ છે, જેમાં જીવને વિકાસનો અવસર સાંપડે છે. પરંતુ આ વિકાસ સ્વતઃ થતો નથી. સમુચિત સાધનોના રૂપમાં નૈમિત્તિક જ્ઞાન દ્વારા જ તે સંભવી શકે છે. આ સિદ્ધાંતને લક્ષમાં લઈને શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે: ‘*માતૃમાન્ પિતૃમાન્ આચાર્યવાન્ પુરુષો વેદ ।*’ અર્થાત્ માતા, પિતા અને આચાર્યની સહાયતાથી જ મનુષ્ય જ્ઞાનવાન થઈ શકે છે.

આફ્રિકામાં જન્મેલ હબશીના બાળકને જો ઇંગ્લેંડમાં લઈ જઈ ત્યાંના કોઈ કુટુંબમાં રાખીને તેનું પાલનપોષણ કરવામાં આવે તો તે અંગ્રેજો જેવો જ વ્યવહાર કરશે. આથી ઊલટું જો કોઈ અંગ્રેજના બાળકને આફ્રિકાના કોઈ હબશીના ઘરમાં રાખીને ઉછેરવામાં આવે તો તે હબશી જેવો જ વ્યવહાર કરશે. ગુજરાતમાં જન્મેલ બાળક ગુજરાતી બોલે છે અને બંગાળમાં જન્મેલ બાળક બંગાળી બોલે છે. આ બધાંની પાછળનું કારણ એ જ છે કે જેને જ્યાં જેવું શીખવાનો અવસર મળે છે, તે ત્યાં તેવું જ શીખી લે છે અને તેવો જ વ્યવહાર કરવા લાગે છે. જંગલી જાતિઓમાં જ નહિ, બલકે આજના સભ્ય અને સુશિક્ષિત



સમાજમાં પણ મોટામાં મોટા વિદ્વાનનો બાળક પણ વગર ભણ્યે જ વિદ્વાન બની જતો જોવા મળતો નથી. પશુ-પંખી હોય કે મનુષ્ય, બધા જ જીવો સ્વાભાવિક જ્ઞાન ધરાવે છે; પરંતુ સ્વાભાવિક જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ મનુષ્ય પશુઓથી પાછળ છે. પશુઓને તરતાં શીખવવું પડતું નથી. પરંતુ તરવાની વાત તો દૂર રહી, જ્યાં સુધી આંગળી પકડીને ચલાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મનુષ્યનું બાળક તો ચાલતાં પણ શીખી શકતું નથી. બીજી બાજુ રાજસ્થાનની ભેંસ કે જેને જીવનમાં કદી તરવાનો મોકો જ મળ્યો નથી, તેનું પણ હમણાં જ જન્મેલું બચ્ચું પાણીમાં ધૂસતાં વેંત જ તરવા માંડે છે; જ્યારે જીવનભર નદી કાંઠે વસતા માછીમારના બાળકને પણ જ્યાં સુધી શીખવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેને તરતાં આવડતું નથી.

સ્વાભાવિક જ્ઞાન નૈમિત્તિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં સહાયક તો થઈ શકે છે, પરંતુ સ્વયં વિકસિત થઈને મનુષ્યના વ્યવહાર વગેરે માટે તે પર્યાપ્ત થઈ શકતું નથી. સ્વાભાવિક જ્ઞાનયુક્ત બાળકોને પણ ભણવા માટે શિક્ષક પાસે જવું જ પડે છે. જો માત્ર સ્વાભાવિક જ્ઞાનના સહારે જ મનુષ્ય પોતાના અનુભવથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો હોત, તો જંગલોમાં વસતી પ્રત્યેક વ્યક્તિ ભણ્યા વગર જ કોઈ ને કોઈ વખતે તો ગણિતશાસ્ત્રી, વ્યાકરણશાસ્ત્રી, ડૉક્ટર, એંજિનિયર કે વૈજ્ઞાનિક બની ગઈ હોત. પરંતુ આફ્રિકા, અમેરિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયાના દ્વીપમાં કે જ્યાં શિક્ષણની કોઈ જ વ્યવસ્થા નથી, ત્યાં હજારો-લાખો વર્ષોથી વસતા હબશી લોકો આજે પણ પશુવત્ જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે. ભારતમાં પણ ઘણાં દૂરનાં પર્વતીય પ્રદેશો અને જંગલોમાં રહેતી આવતી ભીલ, સંથાલ, નાગા વગેરે જાતિઓ હજુ આજેય અસભ્ય જ છે. કોણ કહી શકે છે કે તે લોકોમાં ચેતના કે સંવેદનાનો સદંતર અભાવ છે? જો સ્વાભાવિક જ મનુષ્ય ઉન્નતિ કરી શકતો હોત તો આ જાતિઓની દશા આજ સુધી જેવી હતી તેવી ને તેવી જ શા કારણે રહી? બીજી બાજુ આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે જેમ જેમ શિક્ષિત અને સભ્ય દેશોના લોકો આ પછાત ક્ષેત્રોમાં પહોંચીને સ્કૂલ વગેરેની વ્યવસ્થા કરતા જાય છે, તેમ તેમ ત્યાંના લોકો શિક્ષિત થતા જાય છે. જે કામ સ્વતઃ લાખો વર્ષોમાં ન થઈ શક્યું, તે પ્રયત્ન કરવાથી અમુક જ વર્ષોમાં થઈ શક્યું.

આજના સમાજશાસ્ત્રીઓ પણ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે, મનુષ્ય આખરે તો સમાજ પાસેથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. આથી જો આજે પણ કોઈ મનુષ્યને જન્મતાંની સાથે જ સમાજથી અલગ કરી દેવામાં આવે તો તે બિલકુલ અજ્ઞાની, મૂર્ખ જ રહેવાનો, અને તેનો વ્યવહાર પણ પશુવત્ જ રહેવાનો. આજ

સુધી આ દિશામાં જેટલાં પણ પરીક્ષણો થયાં છે, તેનાં પરથી જાણી શકાય છે કે જો કોઈ મનુષ્યને પેદા થતાં જ તેનાં માતાપિતા અને માનવસમાજથી પૃથક્ કરી દઈને તેને પશુઓની સોબતમાં રાખવામાં આવે તો તે પશુઓ જેવો જ વ્યવહાર કરશે, એવી જ બોલી બોલશે અને એવી જ હરફર કરશે. આકૃતિ સિવાય આવાં માનવશિશુઓ અને પેલાં પશુઓમાં બીજો કોઈ જ ભેદ જોવાં મળશે નહિ. ખૂબ જ અગાઉના સમયમાં સીરિયાના રાજા વનીપાલ, ગ્રીસના બાદશાહ સેમિટિકલ ફેડરિક બીજા અને ઇંગ્લેંડના બાદશાહ જેમ્સ ચોથાએ ૧૦-૧૨ બાળકોને નિર્જન સ્થાનમાં રાખેલાં, અને તેમની દેખરેખ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ વ્યક્તિઓને તેમની સાથે કોઈપણ જાતનો માનવોચિત વ્યવહાર કરવાની મના કરી દીધેલ. આવો જ એક પ્રયોગ અકબરે પણ કર્યો હતો. આવાં સમાજથી પૃથક્ કરી દેવામાં આવેલાં બાળકો ન તો મનુષ્યોની માફક બોલી શકતાં હતાં, ન તો ચાલી શકતાં હતાં, અને ન તો ખાઈ-પી શકતાં હતાં. સન્ ૧૮૩૮માં એક અનોરસ અમેરિકન બાળાને તેનું નિરીક્ષણ કરવા માટે છ મહિનાની અવસ્થાથી જ એક ઓરડામાં બંધ કરી દેવામાં આવી. તે ચાર વર્ષની થઈ ત્યારે તેનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો તો જણાયું કે, તેમાં ચાર વર્ષના મનુષ્યમાં જોવા મળે તેવું એક પણ લક્ષણ જોવા મળતું નહોતું. જન્મતાં જ વરુઓની બખોલમાં ઉછરેલાં રામૂ અને કમલાનો કિસ્સો તો દેશભરમાં ચર્ચાનો વિષય બનેલો. આ બંને બાળકો વરુની જેમ ચારેય પગે ચાલતાં હતાં, કાચું માંસ ખાતાં હતાં, અને બોલવાને બદલે વરુઓ કાઢે તેવો અવાજ કાઢતાં હતાં. માનવસમાજથી દૂર પશુઓ વચ્ચે રહીને આ બાળકો પણ પશુ જ થઈ ગયેલાં.

આહાર-નિદ્રા-ભય-મૈથુન અને આત્મસંરક્ષણ વિષય સંબંધી પશુજગતનું કાર્ય તો સ્વાભાવિક જ્ઞાનથી ચાલી જાય છે; પરંતુ ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ એ જેના જીવનનું લક્ષ્ય છે, એવો મનુષ્ય નૈમિત્તિક જ્ઞાન વગર આગળ વધી શકતો નથી. ઉત્ક્રાંતિવાદ મુજબ મનુષ્યની બુદ્ધિ તેનાં જ્ઞાન અને અનુભવ દ્વારા ધીમે ધીમે વિકસિત થઈને આપમેળે જ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં સમર્થ થઈ જાય છે; અને એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે એક મનુષ્ય ભલે પોતાના જીવનકાળમાં સ્વયમ્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો ન હોય, પરંતુ વંશાનુક્રમથી ધીમે ધીમે વિકાસ કરતો કરતો તે જ્ઞાનનો સંચય કરી લે છે. ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં આ વાત ઠીક છે તેવું પ્રતીત થાય છે, પરંતુ ઊંડાણપૂર્વક વિચાર કરવાથી તેનું ખોખલાપણું એકદમ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.



દીવા પર પતંગિયું આવે છે, અને સળગી જાય છે. જ્યારથી દીવો અને પતંગિયું છે, ત્યારથી આમ થતું આવ્યું છે. પતંગિયાના લાખો-કરોડો વર્ષના અનુભવે તેને એ જ્ઞાન નથી આપ્યું કે જેથી તે ભવિષ્યમાં પોતાની જાતને સળગતાં બચાવી શકે. શિખવાડવાથી તો સરકસમાં વાંદરાં, હાથી અને ઘોડા જેવાં પશુઓ અનેક જાતના ખેલ બતાવે છે, પરંતુ સ્વતંત્ર રૂપમાં તેમનું આચરણ આજે પણ એવું જ છે, જેવું લાખો વર્ષ પહેલાં હતું. મનુષ્યોચિત વ્યવહારનું પ્રદર્શન કરવામાં કુશળ એવો ચિમ્પાંઝી પણ પ્રાણીસંગ્રહાલયમાં આવીને જ કંઈક શીખી શકે છે, અને એ પણ પ્રશિક્ષણ આપનાર મનુષ્ય દ્વારા. પશુજગતમાં જ નહિ, બલ્કે માનવજગતમાં પણ આ જ નિયમ કામ કરી રહ્યો છે. કોઈ કુટુંબ ભલે ગમે તેટલું શિક્ષિત અને જ્ઞાની કેમ નથી, અને ભલે તેમાં પેઢીઓથી શાસ્ત્રોનું ભણવું-ભણાવવું ચાલ્યું આવતું કેમ ન હોય, એ કુટુંબમાં પણ જન્મ લેતું બાળક જ્યાં સુધી જાતે અભ્યાસ નહિ કરે ત્યાં સુધી તે વિદ્વાન બની જાય એ સંભવ નથી. જ્ઞાનનો જો ક્રમિક વિકાસ થતો રહેતો હોત તો ભાવિ સંતતિમાં પણ તે આપોઆપ જ સંક્રમિત થતું રહેત. જો કોઈ બે સહોદર ભાઈઓ પૈકી એકના શિક્ષણની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી દેવામાં આવે અને બીજાને આવી શિક્ષણની વ્યવસ્થાથી વંચિત રાખવામાં આવે, તો આ બીજો એક જ વંશપરંપરામાં સગો ભાઈ હોવા છતાંય મૂર્ખ જ રહી જવાનો. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ નૈમિત્તિક સાધનો પર અવલંબિત છે એ હકીકત જ આમાં કારણભૂત છે.

કેટલાક લોકોનું માનવું છે કે મનુષ્ય પ્રકૃતિ (Nature)માંથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ વાત સાંભળવામાં તો સારી લાગે છે, પરંતુ હકીકતમાં તેમાં કંઈ જ તથ્ય નથી. કારણ કે પ્રકૃતિ તો સ્વયં જડ છે. તેની સ્વયંની પાસે જ જ્યારે જ્ઞાન નથી તો તે બીજાને જ્ઞાન શી રીતે આપી શકશે ? જો પ્રકૃતિ જ્ઞાન આપી શકતી હોત તો લાખો-કરોડો વર્ષોથી પ્રકૃતિનું પુસ્તક આંખ સામે જ ખુલ્લું હોવા છતાંય ભીલ, સંથાલ અને નાગા વગેરે લોકો શા માટે આજ સુધી અશિક્ષિત, અસભ્ય રહ્યા છે ? વળી જો મનુષ્ય ખરેખર પ્રકૃતિના શિક્ષણ મુજબ ચાલી, પ્રકૃતિનાં અનુગામી પશુઓની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિઓનું અનુસરણ કરવા માંડે, તો માનવસમાજમાં પણ પશુજગતની માફક સર્વત્ર માત્સ્યન્યાય (મોટું માછલું નાનાને ગળે એ ન્યાય) તથા માતૃગમન અને સ્વસુગમન (પોતાની જ મા-બહેન વગેરે સાથે સંબંધ) વગેરેની પ્રવૃત્તિઓ શરૂ થઈ જશે; અને પછી તેમાં માનવતા ક્યાં જઈને ટકશે ?

ખરી વાત તો એ છે કે પ્રકૃતિ પણ નૈમિત્તિક સાધનોથી શિક્ષિત (વર્તમાન જન્મમાં અથવા પૂર્વજન્મોમાં) એવી વ્યક્તિની સામે જ પોતાનું રહસ્ય ખોલે છે. સફરજનને નીચે પડતું જોઈને પૃથ્વીમાં રહેલી ગુરુત્વાકર્ષણ-શક્તિનું જ્ઞાન ન્યુટન જેવા વૈજ્ઞાનિકને જ થયું છે, હરકોઈને નથી થયું. પ્રકૃતિનો સહયોગ પણ સામર્થ્યવાનને જ સાંપડે છે. સામર્થ્યવાન જ સંસારમાં ઘટતી ઘટનાઓમાંથી પાઠ ગ્રહણ કરી શકે છે. મનુષ્યને મૃત્યુ પામતો જોઈને કે કોઈને સ્મશાને લઈ જવામાં આવતો જોઈને સૌ કોઈ બુદ્ધ અને દયાનંદની જેમ ગૃહત્યાગ કરી જતાં નથી.

જીવાત્મા જો સ્વાભાવિક રીતે જ વિકાસ સાધી શકતો હોત તો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયાને લાખો-કરોડો વર્ષ વીતી ગયા બાદ આજ સુધીમાં તો જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા આવી જવી જોઈતી હતી. સ્કૂલ-કોલેજો હોત તો એ પણ ક્યારની બંધ થઈ જવી જોઈતી હતી. અનેક લોકો સર્વજ્ઞ થઈ જવા જોઈતા હતા. પરંતુ હકીકત એ છે કે જો આજે પણ બાળકોને સ્વતંત્ર છોડી દેવામાં આવે તો તેઓ વિકાસ તો નહિ, પરંતુ દુર્ગતિ જરૂર પામશે. ઉપર ચઢવાની જેમ વિકાસ પણ પરિશ્રમ અને તપસ્યા માગે છે, અને મનુષ્ય તેનાંથી બચવા ચાહે છે; કારણ કે સ્વભાવથી તે સરળતા, સુગમતા ઇચ્છે છે. વર્તમાન યુગની કહેવાતી ઉન્નતિ હકીકતમાં માનવગુણોના વિકાસનો નહિ, બલ્કે તેનાં સુખ, સુગમતા અને સરળતાનો ઇતિહાસ છે. વાસ્તવમાં માનવીય ગુણોનો તો હાસ જ થઈ રહ્યો છે.

જો ઉત્ક્રાંતિવાદની માન્યતા મુજબ જ્ઞાનના ઉત્તરોત્તર વિકાસનો સિદ્ધાંત સત્ય હોત તો દરેક જાતિનો વર્તમાનકાળ તેના ભૂતકાળથી ઉત્કૃષ્ટ હોત, અને ભવિષ્ય પણ વર્તમાનથી વધારે ઉજ્જવલ હોવાની ગૅરન્ટી ધરાવતું હોત. અને જો આવું હોત તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ, સમાજ અને દેશ આ બાબતમાં આશ્ચસ્ત હોત. પરંતુ આવું તો ક્યાંય જણાતું નથી. ભારત, ચીન, મિશ્ર, ગ્રીસ વગેરે દેશોની બાબતમાં મોટે ભાગે એવું જ સાંભળવા મળે છે કે સાહિત્ય, કલાકૌશલ, દર્શન અને વિજ્ઞાન વગેરેની દૃષ્ટિએ તેઓનો ભૂતકાળ આજની તુલનામાં ખૂબ જ વધારે ગૌરવશાળી હતો.

આદિ માનવ આજના મનુષ્ય કરતાં માનવીય સામર્થ્યમાં વધારે ઉન્નત હતો, એ નિર્વિવાદ છે. આ વાતનો પુરાવો કોઈ એવા માનવીય વ્યવહારમાં શોધી શકાય છે, જે આદિ માનવમાં પણ સિદ્ધ હોય અને વર્તમાનમાં પણ મોજૂદ હોય. એ છે ભાષાવિજ્ઞાન. વૈદિક-ભાષા સંસ્કૃત ભાષાથી, અને સંસ્કૃત ભાષા ગ્રીક-લેટિન વગેરે ભાષાઓથી વધારે સક્ષમ, વિવિધ ઉચ્ચારણો અંકિત કરવામાં



વધારે સમર્થ અને વધારે સુવ્યવસ્થિત પણ છે. આજની ભાષાઓ ઉચ્ચારણ કરવામાં સુગમ અને સ્મરણ રાખવામાં સુસાધ્ય તો છે, પરંતુ તેમાં પ્રાચીન ભાષાઓ જેવું લાલિત્ય, ભાવ-અભિવ્યક્તિની ક્ષમતા અને થોડા શબ્દોમાં ઘણુંબધું કહેવાનું સામર્થ્ય જોવાં મળતાં નથી. આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક - તમામ દૃષ્ટિએ જોતાં આજની તુલનામાં આદિ માનવ ખૂબ જ વધારે ઉન્નત હતો.

દરેક જ્ઞાનેન્દ્રિયને પોતાનું કાર્ય કરવા માટે બાહ્ય સહાયતાની અપેક્ષા રહે છે. આંખ જોવા માટે સમર્થ છે, પરંતુ તેને એ માટે સૂર્ય કે દીપકની આવશ્યકતા પડે છે. તેના વગર આંખ જોઈ શકતી નથી. આવી જ રીતે આકાશ વગર કાન, વાયુ વગર ત્વચા, પાણી વગર જિહ્વા અને પૃથ્વી વગર ઘ્રાણ પોતપોતાનું કાર્ય સંપન્ન કરી શકતાં નથી. જે રીતે આ બાહ્ય-ઇન્દ્રિયો બાહ્ય-સહાયતા વિના કાર્ય કરી શકતી નથી, તે રીતે આંતર-ઇન્દ્રિય બુદ્ધિ પણ બાહ્ય-સહાયતા વિના કાર્ય કરી શકતી નથી. આથી જેવી રીતે ઈશ્વરની વ્યવસ્થા મુજબ પ્રાકૃતિક નિયમે દરેક જ્ઞાનેન્દ્રિય પહેલાં તેના સહાયક દેવતાઓ ઉત્પન્ન કર્યા, તેવી જ રીતે સર્વોત્તમ અને સૂક્ષ્મ પદાર્થોને જાણવા-પરખવાનું સાધન એવી બુદ્ધિની સહાયતા માટે પણ તે કોઈ સહાયક પ્રદાન ન કરે, તે શી રીતે સંભવ હતું? આથી સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં સ્વાભાવિક જ્ઞાનના સાધન એવી બુદ્ધિની સહાયતા માટે સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર દ્વારા જ્ઞાન પ્રદાન કરવું એ બિલકુલ અનિવાર્ય અને બુદ્ધિસંગત છે.

જ્યારે એ નિશ્ચિત થઈ ગયું કે મનુષ્ય કોઈના શિખવાડ્યા વગર કંઈ જ શીખી શકતો નથી, તો હવે એ જાણવું રહ્યું કે આપણી આગલી પેઢીના મનુષ્યોએ પોતાના વ્યવહારનું જ્ઞાન કોની પાસેથી મેળવ્યું હશે? જે રીતે હાલમાં આપણે આપણાં માતાપિતા વગેરે પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેવી જ રીતે તેમણે તેમનાં માતાપિતા વગેરે પાસેથી, અને તેમણે ફરી તેમનાં માતાપિતા વગેરે પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હશે. આમ પાછળ ચાલતાં ચાલતાં આ ક્રમ જ્યારે સૃષ્ટિના આદિકાળમાં અમૈથુની સૃષ્ટિ સુધી પહોંચશે, કે જ્યાં પૃથ્વી પરની મનુષ્યની સૌપ્રથમ પ્રાદુર્ભૂત પેઢી મળશે, ત્યારે પરમેશ્વર સિવાય તો બીજો કોઈ શિક્ષક મળશે જ નહિ. આથી મનુષ્યમાત્રના કલ્યાણ માટે આદિગુરુ પરમેશ્વર તરફથી અમૈથુની સૃષ્ટિમાં સર્વપ્રથમ પેદા થયેલ મનુષ્યોને વેદોના રૂપમાં નૈમિત્તિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું એ સર્વ પ્રકારે યુક્તિયુક્ત (Logical) સિદ્ધ થાય છે.

એ અમૈથુની સૃષ્ટિના મનુષ્યો દ્વારા આ વેદજ્ઞાન પોતાની સંતતિ-અનુસંતતિ અને શિષ્યો-પ્રશિષ્યોમાં સંક્રમિત થતું રહ્યું. આ જ ક્રમ આજ સુધી ચાલતો આવ્યો છે. આથી સંસારભરમાં જેટલું જ્ઞાન છે, તેનું આદિમૂળ અથવા તેનો આદિસ્રોત પરમેશ્વર જ ઠરે છે. માટે જ મહર્ષિ પતંજલિએ ‘સ ઇષ પૂર્વેષામપિ ગુરુઃ કાલેનાનવચ્છેદાત્’ (યોગદર્શન : ૧-૨૬) કહીને પરમેશ્વરને ગુરુઓનો પણ ગુરુ કહ્યો છે. કપિલ, કણાદ વગેરે મહાન ગુરુઓ શરીરધારી હોવાથી કાળથી સીમિત હતા; પરંતુ ઈશ્વર શરીરધારી ન હોવાથી તે કાળથી સીમિત નથી. માટે તે સદૈવ વર્તમાન રહે છે. તેની ઉપર સમયની સીમાનો કોઈ જ પ્રભાવ પડતો નથી. આથી અંતર્યામી પ્રભુ અશરીરી હોવા છતાંય પોતાની સર્વશક્તિમત્તાથી અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય અને અંગિરા નામના ચાર આદિ ઋષિઓના આત્મામાં જ્ઞાન સંક્રમિત કરે છે. આ જ જ્ઞાનરાશિનું નામ ‘વેદ’ છે. આ રીતે તે પૂર્વવર્તી ગુરુઓનો પણ ગુરુ કહેવાય છે. આ જ સત્યને આધુનિક યુગના પરમ વેદજ્ઞ શ્રી મહર્ષિ દયાનંદે આર્યસમાજના પ્રથમ અને તૃતીય નિયમમાં આ મુજબ પ્રગટ કર્યું : “સર્વ સત્ય વિદ્યા અને જે પદાર્થ વિદ્યાથી જાણવામાં આવે છે, તે સર્વનું આદિ મૂળ પરમેશ્વર છે.... વેદ સર્વ સત્ય વિદ્યાઓનું પુસ્તક છે. વેદ ભણવા-ભણાવવા અને સાંભળવા-સંભળાવવા એ સર્વ આર્યોનો પરમ ધર્મ છે.”

વેદનો ધ્વનિ તેના આદિ સ્રોત પરમેશ્વરમાંથી નિઃશ્વસિત થઈને પરા, પશ્યન્તિ અને મધ્યમા માર્ગોથી થઈને વૈષ્ણવીના રૂપમાં આપણને પ્રાપ્ત થયો છે. જે ઋષિઓના માધ્યમથી તે આપણા સુધી પહોંચ્યો છે, તે ઋષિઓ તેના રચયિતા નહોતા, માત્ર અભિવ્યંજક જ હતા. અનાદિ કાળથી મનુષ્ય વેદરૂપી જ્ઞાનના નિરતિશય અક્ષય કોશમાંથી પોતાની બુદ્ધિની જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ચેતનાશક્તિ અનુસાર જ્ઞાન ગ્રહણ કરતો આવ્યો છે.

ભાષાની બાબતમાં પણ આવું જ છે. ભાષાવિજ્ઞાનના તમામ વિદ્વાનો સ્વીકાર કરે છે કે મનુષ્ય ભાષાનું નિર્માણ સ્વયં નથી કરતો, બલકે પોતાના પૂર્વજ સાથીઓ પાસેથી તે તેને ગ્રહણ કરે છે. આ વાત પ્રત્યક્ષ-સિદ્ધ છે કે મનુષ્ય ભાષા અર્જિત કરે છે, શીખે છે, પરંતુ તે તેનું સ્વતંત્રરૂપે નિર્માણ નથી કરતો. આપણે આપણી પહેલાંની પેઢી પાસેથી ભાષા શીખીએ છીએ. આપણી પહેલાંની એ પેઢીના લોકોએ આ ભાષા તેમના પૂર્વજો પાસેથી પ્રાપ્ત કરી હશે. આ રીતે દરેક પેઢી તેની પહેલાંની પેઢી પાસેથી ભાષા ગ્રહણ કરે છે; એ કદી કોઈ અપૂર્વ ભાષાનું નિર્માણ કરી શકતી નથી. આ ક્રમને અતીતની અર્થાત્ પાછળની દિશામાં આગળ ને આગળ લઈ જવામાં આવે તો પ્રશ્ન થશે કે આદિ



માનવે સૌપ્રથમ ભાષા કોની પાસેથી પ્રાપ્ત કરી હશે? તેની અગાઉ તો કોઈ માનવસમાજ હતો જ નહિ, કે જેની પાસેથી તે ભાષા શીખી શકે. જ્યારે એ એક સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત છે કે, માનવ દ્વારા ભાષા એક પેઢીમાંથી બીજી પેઢીમાં સંક્રમિત માત્ર જ થાય છે, તેનું સ્વતંત્રરૂપે નિર્માણ કરવા માટે તે અસમર્થ છે; તો પછી એ જ માનવું રહ્યું કે આદિ માનવે પરમેશ્વર (હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે - યજુર્વેદ : ૧૩-૪) પાસેથી જ ભાષા ગ્રહણ કરી. વળી ભાષા એ ન તો કેવળ શબ્દનું નામ છે, અને ન તો કેવળ અર્થનું; પરંતુ એક નિયત (ચોક્કસ) અર્થ સાથે સંબદ્ધ શબ્દનું નામ ભાષા છે. શબ્દનો અર્થ સાથે સંબંધ જોડવા માટે (બીજા શબ્દોમાં ભાષાનિર્માણ માટે) પ્રથમ કોઈ એક ભાષાનું હોવું આવશ્યક છે. તે વિના મનુષ્ય ભાષાનું નિર્માણ કે વિકાસ કદાપિ કરી શકતો નથી. આ પ્રકારની ભાષા બીજરૂપ સત્ય વિદ્યાઓની જેમ ઈશ્વર પાસેથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આમ ઈશ્વર પાસેથી પ્રાપ્ત થતું જ્ઞાન શબ્દમય વેદ ઠરે છે. જ્ઞાનની બીજામાં (પરત્ર) સંક્રાંતિ શબ્દ વગર થઈ શકતી નથી. હકીકતમાં ભાષા અને જ્ઞાનનો સમવાય-સંબંધ (Inter-dependent) છે. એકના વગર બીજાની કલ્પના થઈ શકતી નથી. શ્રી તારાપુરવાલાએ ‘Elements of the Science of Language’ માં ઠીક જ લખ્યું છે : “As soon as a man begins to think i.e. to have concepts, he must have a language.” અર્થાત્ ‘મનુષ્ય જેવું વિચારવાનું શરૂ કરે છે કે ખ્યાલો બાંધવા માંડે છે કે તુરંત જ તેને એક ભાષાની અનિવાર્યતા ઊભી થાય છે.’ તારાપુરવાલાની આ વાતને સંમતિ આપતા નૃવંશશાસ્ત્રી (Anthropologist) શ્રી આર. આર. મારેટ (R. R. Marett) લખે છે : “If language is ultimately the creation of intellect, yet hardly less fundamentally is the creation of language.” (Anthropology, p. 130) અર્થાત્ ‘જો ભાષા આખરે બુદ્ધિનું જ સર્જન હોય, તોપણ એ ભાગ્યે જ ઓછા મૂળભૂત રૂપે ભાષાનું સર્જન છે.’ આમ આદિ માનવને બીજરૂપમાં જ્ઞાન અને ભાષા બંનેનું પરમેશ્વર તરફથી (વેદરૂપે) મળવું એ જ યુક્તિસંગત (Logical) ઠરે છે.

(નોંધ : વેદ વિષે યથાર્થ જાણકારી મેળવવા માટે મહર્ષિ દયાનંદ રચિત ‘ઋગ્વેદાદિભાષ્યભૂમિકા’ ગ્રંથ વાંચવો જરૂરી છે.)

સંદર્ભ : વેદાર્થ-ભૂમિકા

અનુવાદક-સંપાદક : ભાવેશ મેરજી

પ્રકાશક : આર્યસમાજ, નવાડેરા, ભરૂચ-૩૯૨ ૦૦૧

૨૦૦૦ પ્રત, ડિસેમ્બર ૨૦૦૦

વેદપ્રચાર અર્થે નિઃશુલ્ક